

5. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект: исследование феномена [Текст] / И.Н. Андреева // Вопросы психологии. - 2006. - №3. - С. 78-86.
6. Люсин Д.В. Структура эмоционального интеллекта и связь его компонентов с индивидуальными особенностями – эмпирический анализ [Текст] / Д.В.Люсин, О.О.Марютина, А.С.Степанова // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / под ред. Д.В.Люсина, Д.В.Ушакова. - М.: Институт психологии РАН, 2004. - С. 129–140.
7. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції [Текст] / Е.Л.Носенко, Н.В.Коврига /Зб. наук. праць Дніпропетровського нац. ун-ту. - К.: Вища школа, 2003. - 126 с.
8. Деревянко С.П. Развитие эмоционального интеллекта в тренинговых группах [Текст] / С.П. Деревянко // Психологический журнал. – 2008. – № 2. – С. 79–84.
9. Бакаленко О.А. Взаємовплив емоційних і розумових процесів : теоретико-психологічні підходи [Текст] / О.А.Бакаленко // Вісник Харківського національного педагогічного університету. Психологія: зб. наук. пр. / За ред. В.І.Євдокимова. - Х. : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 1994- Вип. 35. - 2010. - С .18-24.

Отримано 20.06.2014 р.

УДК 159.95

Марусинець М.М.°

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, доктор педагогічних наук, професор кафедри психології і педагогіки (м. Київ)

ПРОФЕСІЙНЕ МИСЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ: РЕФЛЕКСИВНИЙ АСПЕКТ

У статті розкрито сутність поняття «професійне мислення» з позиції рефлексії та саморефлексії; обґрунтовано види та типи професійного мислення; вказано на залежність успіху професійної діяльності вчителя від рівня розвиненості професійного мислення у процесі розв'язанні навчальних та педагогічних задач. Джерел – 6.

Ключові слова: професійне мислення, професійна діяльність, учитель, рефлексія

В статтє раскрыто сущность понятия «профессиональное мышление» с позиции рефлексии и саморефлексии; обоснованно виды и типы профессионального мышления; указано на зависимость успеха профессиональной деятельности учителя от уровня развитости профессионального мышления в процессе решении учебных и педагогических задач. Источников – 6.

Ключевые слова: профессиональное мышление, профессиональная деятельность, учитель, рефлексия

The article deals with an essence of the concept "professional thinking" from a standpoint of introspection and self-reflexion. Kinds and types of professional thinking have been reasoned. It is indicated that success in professional activities depends on the level of professional thinking development in the process of solving educational and pedagogical challenges. Sources – 6.

Keywords: professional thinking, professional activity, teacher, introspection

Актуальність дослідження. З кожним роком учителям стає все складніше відбирати, переосмислювати і використовувати професійні й

загальнонаукові знання у конкретних умовах педагогічної діяльності, приймати й усвідомлювати інноваційні підходи, які найбільш ефективні у роботі з учнями.

Складність особистості учня й особливості організації педагогічної діяльності вимагають від учителя високого рівня професійного мислення. Саме воно дає змогу бачити проблему, знаходити нові й ефективні варіанти вирішення, робити відкриття, які безпосередньо виникають з уже наявних знань.

Необхідність особливого ставлення до з'ясування проблеми професійного мислення продиктована ще й тим, що за останні роки чисельність наукових досліджень про учня складають великий пласт знань. Учителю з кожним роком стає все складніше відбирати, переосмислювати, використовувати такі знання у конкретних умовах навчальної діяльності. Крім того, йому необхідно орієнтуватися у нововведеннях, які постійно відбуваються у системі початкової освіти. До них відносимо технології, які пов'язані із інноваційними засобами навчання, креативним і когнітивним підходами у роботі з учнями. Навіть досвідченому вчителю буває важко відразу віднайти їх прийнятність для себе в умовах сучасного шкільного навчання учнів.

Вкажемо на те, що суспільство, школа, особистість учня, педагогічна діяльність учителя все це системи, що постійно перебувають у русі, розвитку й саморозвитку. І лише високий рівень здатності до мислительної діяльності, розвитку професійного мислення дозволить учителю впоратись зі щоденно виникаючими нестандартними педагогічними ситуаціями.

Мета статті: розкрити сутність поняття «професійне мислення» та обґрунтувати його значимість для професійної діяльності вчителя з позиції рефлексивного підходу.

Професійне мислення Г.Балл, Ю.Бабанський, Д.Брунер, Д.Вількеєва, П. Гальперін, В. Давидов, З. Калмикова, М. Кашапов, В.Крутецький, Ю.Кулюткін, А. Леонтьєв, І. Лернер, А. Матюшкін, Н.Менчинська, А. Орлов, М. Скаткін, Л.Фрідман та ін., розглядають як мисленнєву діяльність, спрямовану на розв'язання професійних задач у певній предметній галузі. Специфіка професійної діяльності зумовлена особливостями задач, що їх розв'язують різні фахівці. Відповідно, якість професійної діяльності, або рівень професіоналізму, залежить від типу мислення. За М.Кашаповим високий рівень професіоналізму пов'язаний з теоретичним (не емпіричним), творчим, часто інтуїтивним мисленням і розвиненим практичним інтелектом. Підготовка професіонала вимагає обов'язкового аналізу специфіки професійних задач і стратегії їхнього розв'язування, оскільки процес мислення полягає в розв'язуванні тих або інших задач [2].

Якщо специфіка професійного мислення залежить від своєрідності задач, які розв'язуються різними фахівцями, то і якість професійної діяльності чи рівень професіоналізму залежить від розвиненості професійного мислення.

Залежно від функцій, завдань, учені виділяють наступні його види: теоретичне, практичне та теоретико-практичне.

Теоретичне мислення оперує абстракціями (педагогічними ідеями, законами, теоріями), і дозволяє побачити явища шкільного життя в ідеальному вигляді. Саме воно забезпечує прийняття правильних рішень у конкретних ситуаціях. За допомогою теоретичного мислення вчителя доводиться розв'язувати не лише рефлексивні завдання, а й практичні питання, які

стосуються як конкретних учнів, так й учнівських колективів. Основним механізмом у цьому разі є практичне мислення – у дії і за допомогою дії (В.Пушкін). Тут проявляється така важлива якість учителя, як здатність швидко з'ясувати складну педагогічну ситуацію і знайти правильне рішення, здійснити перехід розгорнутих розумових процесів у згорнуті, аналізуючи знання і досвід, прогнозуючи і моделюючи.

Нині увага вчених повернута до проблеми формування практичного мислення. С. Рубінштейн [4] відзначає його як «витончену спостережливість», як включення до структури завдань образно-чуттєвих компонентів, які виконують численні функції у динаміці та розвитку мислення, інтуїції, оціночних суджень та визначають «ключові» компоненти навчальної (проблемної) ситуації. Воно не є низьким за рівнем, а навпаки, являє собою зрілу форму мислительної діяльності, що не поступається за своїм професійним значенням і за своєю складністю теоретичному мисленню вчителя, оскільки здійснюється в конкретних, індивідуально своєрідних ситуаціях.

Різниця між теоретичним і практичним видами мислення, на думку Б. Теплова, полягає в тому, що «вони по-різному пов'язані з практикою. Практичне мислення переважно спрямована на розв'язання часткових конкретних завдань, тоді як робота теоретичного мислення спрямована переважно на пошук загальних закономірностей.

Досліджуючи практичне мислення С. Рубінштейн і Б. Теплов визначили його суттєві особливості:

- зв'язок із дійсністю, з безпосереднім практичним перетворенням дійсності (акцентування на регуляційній функції мислення);
- конкретність такого мислення («припасування» до одиничних, часткових обставин дії);
- часові обмеження в проходженні мисленнєвих операцій [4, 6].

Отже, і теоретичне, і практичне мислення пов'язані з практикою, але практичне мислення має прямий, безпосередній зв'язок із нею. Зважаючи на це, практичний інтелект, як правило, кожного разу націлений на розв'язання практичного завдання, і його висновки безпосередньо перевіряються практикою. Теоретичний інтелект виступає як опосередкований: він перевіряється на практиці лише на підсумкових етапах роботи. Тому особливості практичного мислення тісно пов'язані з професійною діяльністю та походять із її змісту й специфічних особливостей.

Функції професійного мислення вчителя різноманітні і складні: діагностична, пояснювальна, прогностична, проектувальна, комунікативна, рефлексивна. Визначаються вони видами і функціями педагогічної діяльності – пояснювальною, прогностичною, конструктивно-творчою, комунікативною, організаторською та управлінською.

Учитель є індивідуальністю тією мірою, якою він володіє самостійністю в судженнях, переконаннях, поглядах, учинках. Індивідуальні особливості мислення вчителя знаходять своє відображення в різних формах розв'язання педагогічних завдань. Вони виявляються у таких зв'язках: «гнучкість – інертність» розумових дій, «імпульсивність – обережність» у висуванні гіпотези, прийнятті рішень, побудові висновків. Рівні професійного мислення:

➤ репродуктивний – фіксація і констатація педагогічних фактів, без уміння оперативно використовувати теоретичні знання; наявність вміння робити й узагальнювати за спільними ознаками, але без здатності пояснювати й обґрунтовувати свої дії;

➤ частково-творчий – уміння розпізнавати явища, описувати й пояснювати їх індуктивно й дедуктивно, приймати правильні рішення не лише в типових, але й у дещо змінених умовах; недостатньо розвинена здатність до прогнозування і передбачення;

➤ творчо-перетворювальний – характеризується творчими здібностями, вмінням «бачити» і кваліфіковано розв'язувати проблеми, знаходити оригінальні способи розв'язання педагогічних задач.

У своїй практичній діяльності, задля продуктивної педагогічної діяльності вчитель має знати, який з типів мислення у нього найбільш виражений:

1) аналітичний – аналітичні вміння: виявити і вичленити в об'єкті спостереження загальні зв'язки і відносини, виокремити педагогічну задачу, вміти ретельно осмислювати педагогічні дії;

2) синтетичний – схильність до широких і поспішних узагальнень, здатність схоплювати загальне; переважання операції синтезу над аналізом;

3) емпіричний – опора на життєвий досвід, прагнення отримати готові зразки поведінки, придатні на всі випадки життя, пасивне ставлення до ситуацій, що потребують самостійного мислення;

4) теоретичний – теоретичне бачення, прагнення і здатність оперувати педагогічними ідеями, законами, теоріями;

5) дедуктивно-догматичний – схильність до суто дедуктивних доведень, переоцінка ролі принципів, категорій і правил педагогіки.

Найефективнішим типом мислення вчителя є практичне мислення. Воно не є низьким за рівнем, а навпаки, має зрілу форму мисленнєвої діяльності, і не поступається за своїм професійним значенням і за своєю складністю теоретичному мисленню вчителя, хоча здійснюється в конкретних, індивідуально своєрідних ситуаціях. Необхідність негайного прийняття рішення визначає специфічність практичного мислення. У педагогічній діяльності воно має дві особливості: складність аналізу на етапі підготовки і максимальна простота самого рішення. Вимога простоти рішення зумовлена легкістю його реалізації і доступністю для розуміння учнем. Переведення складного в просте є одним з найважливіших показників практичного мислення вчителя.

Особливе місце в структурі професійного мислення вчителя посідає *рефлексивна функція*, яка виражається в потребі і здатності вчителя усвідомлювати свої стани, зіставляти свої завдання, свої дії, результати діяльності з метою контролю, оцінки, корекції. Це стосується як професійної діяльності вчителя, так і його особистості загалом.

Специфіка професійного мислення передбачає включення до структури завдань образно-чуттєвих компонентів, які виконують численні функції у динаміці та розвитку мислення, інтуїції, оціночних суджень та визначають «ключові» компоненти виробничої ситуації.

У зв'язку з цим, особистість сучасного вчителя повинна забезпечити найважливіші передумови реального оновлення змісту шкільного навчально-виховного процесу. Останнє цілком очевидне, оскільки вчитель, що працює в

режимі творчого пошуку, має бути орієнтиром професійної діяльності не екстенсивно, а інтенсивно віднаходити шляхи вдосконалення і розвитку змісту освіти. Тому творчість в особистісній характеристиці педагога будь-якої спеціалізації має принципове і нешвидкоплинне значення, й обумовлене наступними чинниками:

- своєрідністю професійних функцій вчителя, що виражається в цілком очевидній і рівноправній діяльності, яка розповсюджується на різні типи класів: три чи чотирирічки, повнокомплектні чи малокомплектні класи, що не припускає стабільності, а вимагає «ситуацію вибору», яка іманентно властива діяльності вчителя і об'єктивно вимагає від нього постійного перебування у творчому пошуку;

- специфікою професійної діяльності, пов'язаною з реальною свободою вибору ним підходу до навчання учнів - наочного, інтегрованого, диференційованого, інтерактивного, що сприяє прояву його творчих можливостей;

- врахуванням конкретних педагогічних (навчальних) ситуацій, та здатністю застосовувати в умовах варіативного вибору типу навчального плану (основний, корегуючий, інтенсивний, полегшений), узгоджуючи до застосовування різних навчальних програм, підручників. Все це сприяє цілеспрямованому розвитку творчо-рефлексивного пошуку вчителя.

Не менш важливе значення відіграє й осмислення накопиченого наукового фонду з проблеми розвитку творчих задатків школярів і ролі в ньому вчителя (О. Люблінська, Б. Теплов, В. Шубінській). У цьому контексті доцільно виділити такі чинники:

- ранню діагностику;
- педагогічно спрямовану систему роботи в цьому напрямку;
- взаємозв'язок, взаємозалежність і взаємообумовленість творчих можливостей педагога і процес розпізнавання і збагачення творчого потенціалу учнів. Розвиток творчих здібностей школярів є «задачею задач» сучасної школи, а індивідуальність учня виступає попередженням стереотипу шкільної практики, пов'язаної із орієнтиром на «середнього» учня.

Практика роботи показує, що зусилля вчителя щодо виявлення творчих задатків учнів є результативними, при умові, якщо сам вчитель спонукає їх до цього, створює умови для їх виявлення, через технології, які відрізняються гнучкістю, незвичністю, нетрадиційними прийомами, нестандартними діями.

Все це дозволяє ніби «прокрутити» учня з різних «сторін» для того, щоб «повернути» його до процесу навчання тією гранню, яка б розвивала і стимулювала його творчу індивідуальність. Важливо, щоб вчитель своєчасно вплинув на такий процес через створення природного, рефлексивного середовища, яке дасть можливість проявлятися учневі.

У практиці педагогічної науки відомі різні рівні передового педагогічного досвіду. Від рівня ефективності застосування педагогічних технологій (методи, прийоми, система вивчення начального предмету, нові типи навчальних посібників), до більш глобальніших, які відбуваються на державному рівні (стандарти, навчальні плани, програми).

Враховуючи вищевикладене, можна виділити специфічні риси педагогічної діяльності вчителя:

а) матеріалізована потреба в творчості, дієвість інтересу до педагогічних проблем, «чутливість» до них (мотиваційно-смысловий компонент творчої діяльності);

б) професійну компетентність, яка проявляється у «перенесенні» з опорою на відповідні знання, уміння (наприклад, виробити аналіз конкретної педагогічної ситуації; класифікувати педагогічні факти на істотні і неістотні; уміння оперативно орієнтуватися в педагогічній ситуації),

в) самостійність педагога (зокрема, самостійність «перенесення» знань; знаходження альтернативи в рішенні педагогічної задачі» уміння комбінувати вже відомі, усталені прийоми в новий спосіб рішення педагогічних ситуацій, проблем; уміння створювати оригінальні способи рішення при інформованості про наявність інших; знаходження нового у відомому;

д) нестандартність підходу до вирішення педагогічних задач, заснованих на розвиненій творчій уяві (оцінний компонент творчої діяльності);

е) готовність створювати і впроваджувати педагогічні інновації, пов'язані з такими динамічними характеристиками особистості, як наполегливість, організованість, гнучкість мислення й поведінки тощо (результативний компонент творчої діяльності).

На вагомості рефлексії для педагогічної діяльності педагога, пошуку ефективних технологій навчання і виховання указував свого часу К.Ушинський. Це яскраво втілено у фундаментальній праці педагога «Людина як предмет виховання – найголовніші риси людського організму щодо мистецтва виховання», яка відображає синтез філософських, психологічних, педагогічних поглядів автора. У працях П. Блонського, С. Шацького зазначається, що саме рефлексія, забезпечуючи вихід людини з безпосереднього захоплення процесом життя для вироблення відповідального ставлення до нього, допомагає осмислити свою роль у перетворенні дійсності.

Дослідники акцентують на тому, що у процесі формування професійних здібностей недостатньо беруться до уваги рефлексивні процеси, пов'язані з особливостями педагогічної діяльності, а також чинники, умови та засоби оволодіння професійною рефлексією у різних умовах навчання.

На якому б етапі життєвого і професійного шляху не знаходився б учитель, його індивідуальність спочатку не може бути завершеною. Особистісно-професійна Я-концепція вчителя вибудовується і видозмінюється упродовж усіх років її професійної життєдіяльності. Підготувати до цієї принципової незавершеності можна шляхом розвитку педагогічної рефлексії – однієї з найважливіших функцій професійного мислення вчителя.

Висновки. Враховуючи сказане вище, професійна діяльність учителя не може існувати в статичності, вона динамічна і знаходиться в процесі постійного розвитку і залежать від рефлексивних суб'єкт – суб'єктних та полісуб'єктних стосунків. Тому правомірним для особистості вчителя є динамізм, який проявляється в професійному мисленні, мислительних якостях, які впродовж його педагогічної діяльності набуватимуть відповідного формування: оперативності, гнучкості, мобільності, швидкості, креативності.

Список використаних джерел

1. Желілова Л. Р. Психологічні особливості розвитку професійного мислення у майбутніх вчителів початкової школи: Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л. Р. Желілова. – Одеса, 2008. – 19 с.
2. Кашапов М. М. Психология профессионального педагогического мышления : дис. ... доктора псих. наук : 19.00.07 / Кашапов Мергалис Мергалимович. – Ярославль, – 2000. – 444 с.
3. Осипова Е. К. Структура педагогического мышления учителя / Е. К. Осипова // Вопросы психологии. – 1987. – № 5. – С. 144–146.
4. Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования / С. Л. Рубинштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 147 с.
5. Савченко О.Я. Новий етап розвитку шкільної освіти і підготовки майбутніх учителів початкових класів / О.Я.Савченко // Початкова школа . – 2001. – №7 . – С. 1– 4.
6. Теплов Б. М. Избранные труды: в 2 т. / Б. М. Теплов. – М.: Педагогика, 1985. – Т.1. – 328 с.

Отримано 20.06.2014 р.

УДК 159.9 + 159.923 + 37.047

Массанов А.В.°

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», доктор психологічних наук, професор кафедри педагогічної та вікової психології (м.Одеса)

ПОКЛИКАННЯ І ПСИХОЛОГІЧНІ БАР'ЄРИ В ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИЗНАЧЕННІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається зміст понять покликання й психологічний бар'єр у контексті професійного самовизначення особистості. Досліджується зв'язок між рівнем усвідомлення особистістю свого покликання і її здатністю переборювати психологічні бар'єри в професійному самовизначенні.

Ключові слова: покликання, особистість, психологічний бар'єр, професійне самовизначення, усвідомлення

В статье рассматривается содержание понятий призвание и психологический барьер в контексте профессионального самоопределения личности. Исследуется связь между уровнем осознания личностью своего призвания и её способностью преодолевать психологические барьеры в профессиональном самоопределении.

Ключевые слова: призвание, личность, психологический барьер, профессиональное самоопределение, осознание

In article the maintenance of concepts calling and a psychological barrier in a context of professional self-determination of the person is considered. Communication between level of comprehension by the person of the calling and her ability to overcome psychological barriers in professional self-determination is investigated.

Keywords: vocation, personality, psychological barrier, professional self-determination, awareness

Актуальність. Питання про покликання особистості здавна цікавить людей, які замислюються про своє життя. Дослідження категорії покликання ми